

Toomas Hiio Karin Lippus

LÄHIAJALUGU II

Gümnaasiumiõpik

 maurus

Väljaandja kinnitab õpiku vastavust kehtivale gümnaasiumi riiklikule õppekavale ning haridus- ja teadusministeeriumi poolt õppekirjandusele kehtestatud nõuetele.

Toomas Hiio, Karin Lippus
Lähiajalugu II
Gümnaasiumiõpik

Retsenseerinud Kaarel Piirimäe, Viivi Rohtla
Toimetanud Margo Roasto, Tarvo Siilaberg
Keeleliselt toimetanud Piret Pöldver, Karet Eesmäe
Küljendanud Kristjan Allik, Heisi Väljak
Kaardid: Villu Järmut, Kristjan Allik, Heisi Väljak
Mõistesõnastiku koostanud Toomas Schvak
Küsimused koostanud Heli Kirsi

Kirjastus on püüdnud ühendust saada kõigi illustratsioonide ja allikatekstide autorite või nende volitatud esindajatega. Palume neil, kellega me pole ühendust saanud, pöörduda kirjastuse Maurus poole.

ISBN 978-9916-738-03-0
Autoriõigus: OÜ Maurus Kirjastus, 2018.
Parandatud ja täiendatud trükk 2023.

Kirjastus Maurus
Tartu mnt 74, 10144 Tallinn
Telefon: 5919 6117
www.kirjastusmaurus.ee
tellimine@kirjastusmaurus.ee

Kõik õigused käesolevale väljaandele on seadusega kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaaniliselt ega muul viisil.

SISUKORD

1. Eesti Teises maailmasõjas	6
1.1. Baaside aeg ja Eesti okupeerimine	8
1.2. 1941. aasta lahingud Eestis ning Saksa okupatsioon	16
1.3. Eestlased sõdivate riikide vägedes. 1944. aasta lahingud	22
2. Külma sõja kujunemine	30
2.1. Maailm pärast sõja lõppu	32
2.2. Külma sõja algus	42
2.3. Kahepooluselise maailma kujunemine	48
3. Nõukogude Liit ja kommunistlik süsteem	56
3.1. Nõukogude Liit pärast Teist maailmasõda (1945–1953)	58
3.2. Eesti pärast Teist maailmasõda (1944–1953)	66
3.3. Sotsialismileeri ehk kommunistliku maailmasüsteemi ehk idabloki kujunemine	76
3.4. Stalini surm, Nõukogude Liit ja idablokk	84
4. Rahvusvahelised suhted 1950.–1980. aastatel	94
4.1. Muutused rahvusvahelistes suhetes pärast Stalini surma	96
4.2. Koloniaalsüsteemi lagunemine ja kolmas maailm	106
4.3. Rahvusvahelised suhted 1960. aastate teisel poolel	118
4.4. <i>Détente</i> ehk pingelõdvendus	128
4.5. Helsingi tippkohtumine ja külma sõja jätkumine	136

5. Lääneriigid ja Nõukogude Liit külma sõja ajal **146**

- 5.1. USA külma sõja ajal 148
- 5.2. Demokraatlik Euroopa 160
- 5.3. NSV Liit 1960. ja 1970. aastatel 172
- 5.4. Eesti 1960. ja 1970. aastatel 180

6. Nõukogude Liidu ja idabloki lagunemine **190**

- 6.1. Nõukogude Liidu lagunemine 192
- 6.2. Laulev revolutsioon Eestis 202
- 6.3. Idabloki lagunemine 212
- 6.4. Jugoslaavia lagunemine 220
- Lisalugemine: kommunistlikud riigid väljaspool Euroopat 230

7. Maailm pärast külma sõja lõppu **234**

- 7.1. Venemaa alates 1990. aastatest 236
- 7.2. Venemaa suhted Ukrainaga 21. sajandi alguses 244
- 7.3. Muutused rahvusvahelistes suhetes pärast külma sõja lõppu 252
- 7.4. Maailm 21. sajandi alguses 266
- Lisalugemine: USA poliitika pärast külma sõja lõppu 280
- Mõistesõnastik 284

1. Eesti Teises maailmasõjas

1939. a 23. augustil kirjutasid Saksamaa välisminister Joachim von Ribbentrop ja NSV Liidu välisasjade rahvakomissar Vjatšeslav Molotov alla Saksamaa ja NSV Liidu **mittekallaletungilepingule**. Lepingu salajane lisaprotokoll sai saatuslikuks Soomele, Balti riikidele, Poolale ja Rumeeniale. Kaks totalitaarset riiki jaotasi Ida-Euroopa omavahel mõjusfäärideks. Salaprotokolli järgi läks suurem osa Poolast ja terve Leedu Saksamaa mõjusfääri. NSV Liit sai Ida-Poola, Soome, Eesti, Läti ja Rumeenia Bessaraabia provintsi.

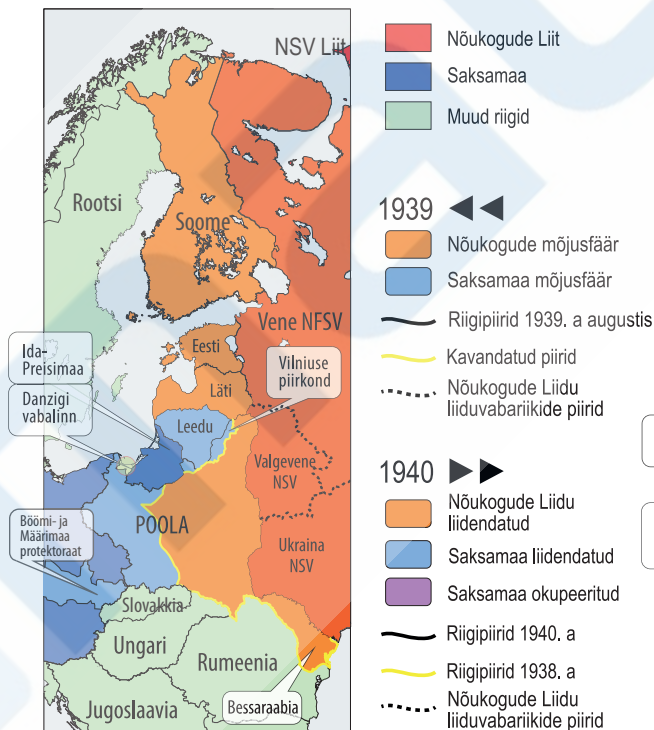
Molotov allkirjastab Saksamaa ja NSV Liidu mittekallaletungilepingu 23. augustil 1939 Moskvas.

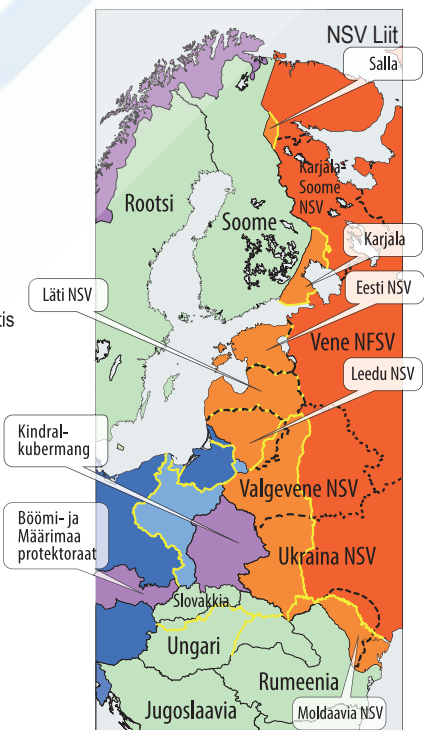
1. septembril 1939 ründas Saksamaa Poolat. NSV Liit tungis Poolasse 17. septembril, et võtta oma kontrolli alla Poola idaalad, kus elasid ukrainlased ja valgevenelased. Oktoobri alguseks oli Poola alistatud. Mõni päev varem, 28. septembril, kirjutasid Molotov ja Ribbentrop alla Saksamaa ja NSV Liidu **piiri- ja sõpruslepingule**. Muu hulgas loovutas Saksamaa lepinguga NSV Liidu mõjusfääri ka Leedu, saades vastutasuks Poola Lublini vojevoodkonna.

NSV Liit andis Poolalt vallutatud Vilniuse ja Vilniuse maakonna Leedule. Vilniuse küsimus oli Poola ja Leedu tüliõunaks kogu sõdadevahelise aja vältel. Vilnius oli Leedu suurvürstiriigi ajalooline pealinn, kuid 1920. a hõivasid selle poolakad. Vilniuse küsimus oli pärssinud Balti riikide sõjalist koostööd, sest Eesti ja Läti pidasid Poolat oma tähtsaimaks liitlaseks Ida-Euroopas.

Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokolli järgi kavandatud Ida-Euroopa jaotus

Tegelikud territoriaalsed muudatused aastatel 1939–1940

1.1.

Baaside aeg ja Eesti okupeerimine

Sõjaliseks suurvõimuks peetud Poola kiire purustamine Wehrmacht poolt 1939. a septembris ning Prantsuse ja Briti armeede passiivsus rindel Saksamaa vastu näitas Balti riikidele, kuivõrd lootusetu on nende olukord vaatamata nii NSV Liidu kui ka Saksamaaga sõlmitud mittekallaletungilepingutele.

24. septembril 1939 sõitis Eesti välisminister Karl Selter Moskvasse kaubanduskokkuleppele alla kirjutama. Kõnelustel nõudis aga NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov vastastikuse abistamise leppe sõlmimist ja NSV Liidu sõjaväebaaside paigutamist Eesti territooriumile. Keeldumise korral ähvardati sõjalise jõuga ja anti mõista, et Saksamaa Eestit ei toeta. Nõudmist põhjendati väitega, et Eesti ei suuda tagada oma julgeolekut, sest oli lasknud Tallinna sadamast põgeneda Poola allveelaeval Orzeł. Allveelaev oli Tallinna saabunud 14. septembril ja rahvusvahelise mereõiguse järgi interneeritud kui sõdiva riigi sõjalaev neutraalse riigi sadamas. Kui NSV Liit 17. septembril Poolasse tungis, põgenes Orzeł Tallinnast. NSV Liit kasutas seda intsidenti ettekäändena, et süüdistada Eestit neutraliteedi rikkumises.

„26. septembril kell 15.35 kogunes valitsus presidendi eesistumisel arutama Nõukogude Liidu nõudmisi. Koosolekut juhatas Päts, kohal olid kõik ministrid, sõjavägede ülemjuhataja, riigikontrolör, riigisekretär, õiguskantsler ja Moskva saadik Rei. Siin väitis välisminister, et Saksamaalt polnud otsitud mingit abi, et tekkinud olukorda kergendada, ja Läti saadikut oli informeeritud väga üldjoontes. Sõjavägede ülemjuhataja rõhutas, et ükski suurriik ega ka naabrid ei saa Eestit tekkinud olukorras aidata. Laidoner oli selle poolt, et leping sõlmitaks. Koosoleku lõpus ütles president, et tema peab lepingu sõlmimist Nõukogude Liiduga paratamatuks, kuna eesti rahvas ja riik tuleb viia tervena läbi puhkenud sõjast. [– – –] Just sellel istungil, mitte Riigikogu komisjonide koosolekul, langetati otsus Nõukogude nõudmised vastu võtta ja volitati välisministrit vastastikuse abistamise leping sõlmida ja alla kirjutada.“

Magnus Ilmjärv. Hääletu alistumine. Tallinn: Argo, 2010, lk 570.

Baaside aeg

28. septembril kirjutas välisminister K. Selter Eesti valitsuse volitusel **Eesti ja NSV Liidu vastastikuse abistamise lepingule** alla.

Lepingu järgi paigutati Eestisse kuni 25 000 NSV Liidu sõjaväelast. Baasid rajati Eesti saartele ning Haapsalu ja Paldiski ümbrusse. Tallinna sadamast sai Balti laevastiku tähtsamaid baase Soome lahel. Oktoobri alguses sundis NSV Liit samasugusele lepingule alla kirjutama ka Läti ja Leedu.

Soomlased survele ja ähvardustele ei alistunud ning 30. novembril 1939 ründas NSV Liit Soomet. Algas **Talvesõda**, mille lõpetas vaherahuleping 13. märtsil 1940. Soome säilitas iseseisvuse, kuid pidi NSV Liidule loovutama Karjala kannase. Hanko poolsaarele, Soome ranniku edelatippu, rajati NSV Liidu sõjaväebaas. See-ga kontrollis Nõukogude Balti laevastik 1940. a kevadeks Läänemere idarannikut Liepājast Läti rannikul kuni Ahvenamaani ning kogu Soome lahte.

Balti riigid olid endiselt iseseisvad, kuid pidid välispoliitikas arvestama NSV Liiduga. Eestlaste jaoks oli häbiväärseim sunnitud neutraliteet Talvesõjas – Eesti ei saanud Soomet aidata, kuid samal ajal rikkus NSV Liit Eesti neutraliteeti ja saatis oma pommitajad Eesti lennuväljadelt Soomet pommitama.

Baltisakslaste ümberasumine (Umsiedlung)

1939. a oktoobris kutsus Hitler kõiki välismaal elavaid sakslasi Saksamaale pöörduma. Hirmust NSV Liidu sissetungi ees sulgesid sajandeid kogu Ida-Euroopas elanud saksa vähemuskogukonnad oma ettevõtted, koolid, ühingud, kultuuriasutused jm, müüsid maha oma vara ja järgnesid Hitleri kutsele. Sümbolsest lahkus

Nõukogude jalaväe saabumine Eestisse oktoobris 1939

► *Baltisakslaste lahkumine Eestist*

esimene laev ümberasujatega Eestist samal päeval, kui Tallinna reidile jõudsid Nõukogude sõjalaevad. Kokku lahkus Eestist ümberasujatena umbes 14 000 inimest, kellele lisandus 1941. a kevadel veel 7800 järelümberasujat.

Enamik järelümberasujaist olid eestlased. Saksa ametnikud, kes selleks ajaks juba okupeeritud Eestis koos Nõukogude ametnikega ümberasumist korraldasid, ei olnud tähenärijad ja aktsepteerisid dokumente, mis kasvõi riivamisi saksa päritolule osutasid, näiteks luteri koguduste saksa pihtkondade leeritunnistusi.

Balti riikide okupeerimine

1940. a aprillis ründas Saksamaa Taanit ja Norrat. Vaatamata norralaste visale vastupanule vallutati riik suve alguseks. 1940. a mais tungisid Saksa väed Luksemburgi, Hollandisse ja Belgiasse ning sealt edasi Prantsusmaale. Juuni keskel langes Pariis ja kuu lõpus Prantsusmaa kapituleerus. Nüüd oli suurem osa Euroopast Saksamaa ja tema liitlaste kontrolli all.

Samal ajal kui Saksa väed valmistusid vallutama Pariisi, alustas NSV Liit Balti riikide okupeerimist. Laupäeval, 15. juunil algas Tallinnas IV Balti nädal, kuhu kogunesid kolme Balti riigi kultuuri-, majandus- ja poliitikategelased. Pool päeva varem, veidi enne keskööd, oli NSV Liit Leedule ultimaatumi esitanud, nõudes täiendava Nõukogude väekontingendi maalelubamist ja uue valitsuse moodustamist. Samasuguse ultimaatumi esitas NSV Liit pühapäeval, 16. juunil Eestile ja Lätile. Ettekäändeks toodi nii eelmisel aastal sõlmitud vastastikuse abistamise lepingu väidetav rikkumine kui ka Balti riikide omavaheline sõjaline koostöö, mille näiteks toodi muu hulgas Balti nädal. Kuigi Leedu, Läti ja Eesti valitsused võtsid ultimaatumi vastu, alustasid kümned tuhanded Punaarmee sõdurid 15. juunil sissetungi Leedusse. Esmaspäeval, **17. juunil** sisenesid Punaarmee diviisid Lätisse ja Eestisse. Algas **Nõukogude okupatsioon.**

Miks vastupanu ei osutatud? Selle üle on väideldud kolmveerand sajandit ja seisukohad ulatuvad ratsionaalsetest argumentidest vandenõuteooriateni. Eelkõige oli „hääletu alistumise“ põhjuseid kolm.

1. Sõjaline vastupanu oli lootusetu nii väikeste relvajõudude kui ka vananenud relvastuse ja nappide varude tõttu.
2. Välistoetuse puudumine – lääneriigid pidasid ise sõda Euroopas ja Saksamaast oli saanud NSV Liidu liitlane. Soome oli NSV Liidult lüüa saanud, Rootsi oli neutraalne ja Balti riikide sõjaväed ei valmistunud ühiseks vastupanuks, sest vaenlasekäsitlus oli erinev. Eesti pidas peavaenlaseks NSV Liitu, Läti Saksamaad ja NSV Liitu ning Leedu Poolat ja Saksamaad.
3. Loodeti Saksamaa ja NSV Liidu konflikti peatsele puhkemisele ning iseseisvuse taastamisele pärast sõda. Eelkõige taheti vältida suuri inimkaotusi sõjas NSV Liidu vastu. Ida-Euroopas oli võimalike valikute kohta kolm näidet: Tšehhoslovakkia alistumine ja Poola kangelassurm, aga ka Soome tõrjevõit tohutute kaotuste hinnaga. Soome eeliseks oli palju suurem rahvastik ja sõjavägi ning kaitseks soodsamad loodusolud.

Eesti okupeerimine ei toimunud päris ilma vastupanuta. Praeguse Tallinna 21. Kooli hoones toimus tulevahetus. Koolimajja oli paigutatud Eesti sõjaväe sidepataljon, mis oli pidanud oma kasarmu punaarmeeleastele loovutama. Jõuk mässumehi tuli sõduritelt relvi ära võtma, kuid need avasid vastutule. Oli tapetuid ja haavatuid.

Reedel, **21. juunil**, neli päeva pärast Punaarmee sissetungi, korraldati NSV Liidu saatkonna ja kohalike Nõukogude käsilaste juhtimisel Tallinnas ja veel mõnes linnas meelevaldused, kus nõuti uue valitsuse ametissenimetamist. 19. juunil oli Tallinna saabunud Stalini eriesindaja **Andrei Ždanov**, kes dikteeris president Pätsile uue „rahvavalitsuse“ koosseisu. Valitsus astus ametisse 21. juuni õhtul. Nukuvalitsuse peaministriks sai arst ja pahempoolne literaat **Johannes Vares**, kirjanikunimega Barbarus. Riigi ja ühiskonna tähtsad sektorid (politsei, sõjavägi, side- ja massikommunikatsiooni-vahendid) olid kohe pärast okupatsiooni kommunistide ja NSV Liidu esindajate kontrolli alla võetud.

Ždanov ja Nõukogude käsilased Nõukogude saatkonna rõdul Tallinnas 24. juulil 1940. aastal. Vasakult paremale: Neeme Ruus, Johannes Lauristin, Karl Säre ja Andrei Ždanov.

Johannes Vares-Barbaruse nukuvalitsus koosnes nn **juunikommunistidest**. Nii nimetatakse inimesi, kes asusid 1940. a juunis NSV Liidu poolt ette valmistatud riigipööret Eestis aktiivselt toetama. Vares-Barbaruse valitsuse liikmete seas polnud selle moodustumise ajal ühtki kommunisti, küll aga mitu vasakpoolse maailmavaatega haritlast. Peagi astus enamik neist siiski kommunistlikusse parteisse. Peaministri asetäitjaks sai ajaloo professor Hans Kruus. Teiste hulgas said ministriteks Nigol Andresen, Maksim Unt, Aleksander Jõeäär ja Neeme Ruus, kes olid juba 1930. aastatel kontaktis Kominterniga.

Johannes
Vares-Barbarus
(1890–1946)

Kõigis Balti riikides korraldati NSV Liidu esindajate käsul ja järelevalve all üheaegselt, 14. ja 15. juulil, „parlamendivalimised“. Igas valimisringkonnas lubati üles seada ainult üks kandidaat, kes esindas kommunistide kontrollitud valimisliitu (Eestis oli selleks Eesti Töötava Rahva Liit). Vastaskandidaatide mandaadid Eestis tühistati. Valimistulemusi võltsiti, valima minemast keeldujaid hirmutati. Selle tulemusena oli nii valimisosalus kui ka ainsa valimisliidu võit ebausutavalt ülekaalukas. Nädala pärast, **21. juulil** kogunesid kõigi kolme Balti riigi nukuparlamendid korruga oma esimesele istungile, kuulutasid esimese asjana oma riigid **nõukogude sotsialistlikeks vabariikideks** ja esitasid NSV Liidule liitumispalve. President K. Päts tagandati ametist, tema kohusetäitjaks sai peaminister J. Vares (K. Päts küüditati juba 30. juulil koos perekonnaliikmetega Venemaale Ufa linna).

1940. a augusti alguses Moskvas kogunenud NSV Liidu Ülemnõukogu istungjärk võttis Balti riikide liitumispalved mõistagi vastu. **6. augustil 1940 liideti Eesti NSV Liiduga**. 25. augustil kuulutati nukuparlament – Riigivolikogu – **Eesti NSV ajutiseks ülemnõukoguks** ja võeti vastu Eesti NSV konstitutsioon, mis oli koostatud NSV Liidu konstitutsiooni eeskujul.

NSV Liidu eesmärk oli Balti riikide likvideerimine ja nende liitmine NSV Liiduga. Sel ajal ei pidanud rahvusvaheline õigus enam sõda riikidevahelise poliitika legaalseks vahendiks, nagu see oli olnud varem. Seetõttu pidi NSV Liit esitama Balti riikide NSV Liiduga liitmist kui riigisiseste protsesside tulemust. NSV Liidu välispoliitiline eesmärk jäi osalt siiski saavutamata. 23. juulil 1940 teatas USA riigisekretäri kohusetäitja Sumner Welles, et USA ei tunnusta Balti riikide NSV Liiduga liitmist. Wellesi avaldusest sai lääneriikide sõjajärgse Balti riikide okupatsiooni mittetunnustamise poliitika alusdokument.

DEPARTMENT OF STATE

FOR THE PRESS

JULY 23, 1940
No. 354

STATEMENT BY THE ACTING SECRETARY OF STATE,
THE HONORABLE SUMNER WELLES

During these past few days the devious processes whereunder the political independence and territorial integrity of the three small Baltic republics--Estonia, Latvia and Lithuania--were to be deliberately annihilated by one of their more powerful neighbors, have been rapidly drawing to their conclusion.

From the day when the peoples of these republics first gained their independent and democratic form of government the people of the United States have watched their admirable progress in self-government with deep and sympathetic interest.

The policy of this Government is universally known. The people of the United States are opposed to predatory activities no matter whether they are carried on by the use of force or by the threat of force. They are likewise opposed to any form of intervention on the part of one state, however powerful, in the domestic concerns of any other sovereign state, however weak.

These principles constitute the very foundations upon which the existing relationship between the twenty-one sovereign republics of the New World rests.

The United States will continue to stand by these principles, because of the conviction of the American people that unless the doctrine in which these principles are inherent once again governs the relations between nations, the rule of reason, of justice and of law--in other words the basis of modern civilization itself--cannot be preserved.

Sovetiseerimine

Sovetiseerimine sai täishoo sisse pärast Eesti inkorporeerimist NSV Liitu. Augustis ametisse astunud uude valitsusse, **ENSV Rahvakomissaride Nõukokku (RKN)**, kuulus juba üksjagu kommuniste ja NSV Liidust tulnud isikuid. Eesti NSV tegelik juht oli Moskvast saadetud ÜK(b)P KK ja NSV liidu RKNi, s.o partei ja valitsuse volinik Vladimir Botškarjov. **Eestimaa Kommunistliku (bolševike) Partei I sekretäriks** nimetati NSV Liidu välisluure agent **Karl Säre**, kes oli 1938. a Eestisse tagasi pöördunud. Nominaalne riigipea oli **ENSV Ülemnõukogu presiidiumi esimees Johannes Vares** ja RKNi esimees (valitsusjuht) **Johannes Lauristin**, kes oli aastatel 1924–1938 kommunistliku tegevuse eest vangis olnud. Kõigisse tähtsamatesse ametiasutustesse määrati NSV Liidust saadetud spetsialistid, kes pidid kontrollima asutuse tegevust ja töötajate meelsust. Uue võimuga läks kaasa pahempoolselt meelestatud töölisi, aga ka kooliõpetajaid ja haritlasi, kes esialgu uskusid sovetlikku propagandat uut tüüpi ühiskonna eelistest ja kommunismi paratamatust võidust kogu maailmas.

Sumner Welles'i avaldus
23. juulil 1940

Kõige tähtsamate **majandusreformidena** kuulutati maa kogu rahva omandiks ning riigistati pangad, suurtööstused, kaevandused ja transpordiettevõtted. Talude suurusele kehtestati ülempiir. Talud, mis olid suuremad kui 30 ha, pidid osa maast nn uusmaasaajatele ära andma. 1940. a lõpuks kehtestati NSV Liidu seadused, novembris asendati Eesti kroon Nõukogude rublaga. Rubla tegelik ostujõud oli palju väiksem kui vahetuskurss – 1 kroon = 1,25 rbl –, mistõttu kõik, kellel oli kroone, kandsid kahju. Peale selle ostsid NSV Liidust tulnud parteitegelased, ametnikud, sõjaväelased ja nende perekonnaliikmed Eesti kauplused kiiresti tühjaks. NSV Liidus valitses kõigest puudus ja tarbekaupade hinnadki olid kõrgemad. 1941. a alguseks sarnanes Eesti varustatus toiduainete ja esmatarbekaupadega järjest rohkem NSV Liidu kasinate oludega.

Eesti sõjavägi reorganiseeriti **Punaarmee 22. territoriaalseks laskurkorpuseks**. Sõdurid ja ohvitserid säilitasid oma vormi, kuid pidid Eesti eraldusmärgid asendama Punaarmee omadega. Iga üksuse juurde määrati Punaarmee ohvitser, samuti poliitjuhid. Sõjaväelaste meelsust kontrollis NKVD eriosakond. Palju ohvitseri, aga ka alamväelasi arreteeriti, paljud sunniti Nõukogude riikliku julgeoleku asutustega koostööd tegema. Ajateenijaid, kelle sünd-aeg oli lõppenud, esialgu koju ei lubatud.

Poliitiline terror

Kommunistliku terrori tööriistaks oli **Siseasjade Rahvakomis-sariaat (NKVD, vt ka lk 60)**, mille osakonnad tegutsesid igas maakonnas. 1941. a alguses lahutati riikliku julgeoleku valdkond NKVDst iseseisvaks **Riikliku Julgeoleku Rahvakomissariaadiks (NKGB, vt ka lk 60)**. Süüaluste saatuse üle otsustas erikohus, poliitiline tribunal. Eestis tegutses NKVD Balti ringkonna sõjatribunal.

Poliitilise terrori esimesteks ohvriteks olid pärast bolševike võimuhaaramist Venemaalt Eestisse põgenenud valgekaartlased: ohvitserid, Vene poliitiliste erakondade aktivistid, ettevõtjad jt. Samuti arreteeriti esialgu kõik poolakad, et leida nende seast Poola sõjaväelasi. Poolakaid oli Eestis sadu, sest 1930. aastate lõpul kutsuti suviti Eestisse poola põllutöölised, leevendamaks siinset tööjõupuudust. Kolmanda suurema rühmana arreteeriti Eesti poliitilise politsei ametnikud ja poliitilise politsei nii tegelikud kui ka väidetavad agendid peamiselt töölisorganisatsioonides. 1940. a lõpuks oli Eestis juba umbes 1000 poliitvangi.

Arreteerimised jätkusid 1941. a. Nüüd vangistati suurem osa juhtivaid poliitikategelasi, kõrgemad riigiametnikud, ohvitserid,

Sõja ja rahu vahel II.
Esimene punane aasta.
Peatoimetaja E. Tarvel.
Tallinn: S-Keskus, 2010.

politseinikud, ettevõtjad, jõukamad taluomanikud, majaomanikud, osa haritlasi, seltskonnategelased, nende hulgas eriti Kaitseliidu ja Naiskodukaitse aktivistid jt. Kokku vangistati aastatel 1940–1941 poliitilistel põhjustel kuni 10 000 inimest. Need, kelle tribunal oli süüdi mõistnud, saadeti Gulagi vangilaagritesse NSV Liidu, kus enamik neist suri juba enne 1942. a lõppu. Üle 400 inimese mõisteti surma ja lasti maha Eestis. Need, keda ei jõutud tribunali ette saata Eestis, mõisteti süüdi vangilaagrites. Ka nende seas oli sadu surmamõistetuid.

Kommunistliku terrori kulminatsiooniks oli kümnete tuhandete meeste, naiste ja laste küüditamine Eestist, Lätist ja Leedust **14. juunil 1941**. Eestist küüditati umbes 10 000 inimest. Ehkki küüditati perekondade kaupa, eraldati perekonnapead juba raudteejaamades ja saadeti Gulagi vangilaagritesse, kus nad süüdi mõisteti ja varem arreteeritute saatust jagasid. Naised, lapsed ja vanurid saadeti sundasumisele Uurali, Kesk-Aasia ja Siberi kolhoosidesse ja metsaküladesse, kus paljud surid nälja, üle jõu käiva töö, külma ja haiguste tõttu. Vähesed ellujäänud said Eestisse tagasi pöörduda alles pärast Stalini surma 1950. aastate teisel poolel.

Meelis Maripuu. Küüditamised Eestis 1941. aasta suvel. – 1941. aasta Eestis. Koost. T. Hiio. Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri Muuseum, 2007.

KÜSIMUSED JA ÜLESANDED

1. Millised sündmused rahvusvahelistes suhetes tõukasid Eesti lootusetusse olukorda augustis ja septembris 1939? Põhjenda vastust kahe näitega.
2. Anna hinnang Konstantin Pätsi juhutatud 26. septembri 1939. a valitsuse koosoleku otsustele.
3. Mis oli Eesti ja NSV Liidu vastastikuse abistamise lepingu põhisisu? Milline oli selle mõju Eesti välispoliitikale?
4. Miks halvenesid Eesti ja Soome suhted Talvesõja ajal?
5. Milles seisnes baltisakslaste ümberasumine ehk *Umsiedlung*?
6. Kas Eesti okupeerimine 17. juunil 1940. a olnuks välditav?
7. Miks võib väita, et Eesti okupeerimine Punaarmee poolt 1940. a juunis ei toimunud päris ilma vastupanuta? Too konkreetne näide.
8. Kes olid nn juunikommunistid? Mis oli nende tegevuse eesmärk?
9. Milles seisnes sovetiseerimine ja poliitiline terror Nõukogude okupatsiooni esimesel aastal?